

Д. Теряєв, канд. філол. наук, доц.

СИЛАБІЧНА СТРУКТУРА ЗВУЧАННЯ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Дослідження матерії вербального мовлення, прагнення науковців визначити звукову природу слова / тексту відповідають напрямам соціальної комунікації, інформації, входять до проблемних питань акустичної фонетики [2; 7; 10; 15].

Зразком структури українського мовлення є розмаїтість фоніки Шевченкової поезії, яка відзначається в працях лінгвістів, літературознавців, літераторів. М. Т. Рильський, оцінюючи мову Шевченка – поета-новатора, наголошує на її "звуковій пишності" [9, 416]. Досліджуючи роль Шевченка в становленні української літературної мови, І. К. Білодід, зокрема, зауважив: "Алітерації, музикальне сполучення звуків є однією з найважливіших сторін поетичної техніки Т. Шевченка, основа якої і в народнопоетичному стилі, і в професійній майстерності" [1, 168].

Літературознавці в термінах *алітерація*, *асонанс*, *звукові повтори* та ін. розглядають звукопис Шевченка, який спрямовано на створення поетичних звукових образів [11; 16; 19]. Н. В. Костенко, фахівець з метрики версифікацій Шевченка, аналізуючи алітерації, звукові і семантичні повтори в тексті балади "Лілея", приходять до висновку, що милозвучність як гармонійна кореляція вокалізму з консонантизмом, урівноваження кількості голосних і приголосних звуків притаманні всій поезії Шевченка [4; 5, 49].

В аперцепційній системі поетичного тексту Т. Шевченка А. К. Мойсієнко розглянув "алітераційні ланцюги", "звуколінії", "звукообрази ключових слів", "акцентовані звукові комплекси" [6, 45–60].

Аналіз звукової палітри поезії, як правило, проводиться на писемних

текстах, але об'єктивно оцінити звучання можна на основі акустичної параметрії.

Попередньо нами встановлена ритмічна структура поетичного мовлення, гармонія звучання Шевченкової поезії відповідно законам золотого перетину, рядам чисел Фібоначчі [13; 14].

В наших експериментах, виходячи з того, що склад / syllabe – найкоротший відрізок усного мовлення, мінімальна вимовна одиниця, ми базуємося на постулаті: мовленнєвий потік поділяється на послідовність відкритих складів, навіть якщо між голосними знаходяться сполучення приголосних [3; 8].

Мета даної роботи розкрити структуру звукової матерії поезії Тараса Шевченка на складовому рівні, визначити моделі силабічних інтервалів, встановити акустичні основи формування гармонії звучання.

Матеріалом слугували: 1) озвученні в студійних умовах дикторами-носіями української літературної мови поезії Шевченка [12; 17]; 2) поезія Кобзаря у виконанні Заслуженого артиста України Петра Панчука [18].

Дослідження проведено на комп'ютерному комплексі за експериментально-фонетичною програмою: декодовано реалізацію мовленнєвого матеріалу; візуалізовано матерію звучання на динамічних комп'ютерних осцилограмах; сегментовано звукові континууми; оброблено акустичну параметрію. Всього проведено понад 100000 вимірювань і обчислень.

Методика аналізу. На комп'ютерній осцилограмі (рис. 1) відображено звукову реалізацію 14-складника *А бог людям на науку // Поставив їх в полі* ("Коло гаю в чистім полі..." [1: 115]), вертикальні лінії позначають межі силабічних інтервалів (СІ), цифри – їх номери, літери співвідносяться з їх реальним звучанням.

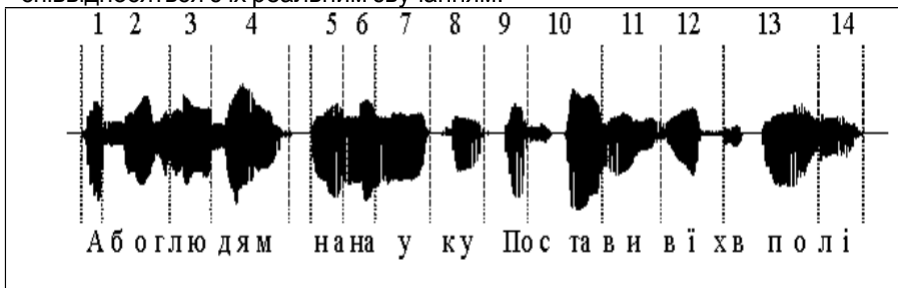

Рис. 1.

Встановлено СІ: ♣ 1 – від початку звучання реалізації рядка до закінчення коливань голосного **А**; ♣ 2 – від початку коливань **Б** до завершення коливань **О**; ♣ 3 – від початку коливань **Г** до закінчення коливань **Ю** і т.д.

В процесі аналізу осцилограм виділені коливання, типи яких інформують про акустичні характеристики (значення амплітуд,

тривалості, частоти) мовлення: імпульсні – зімкнені глухі приголосні, турбулентні – щілинні глухі приголосні, комбінаційні – дзвінки приголосні й африкати, гармонійні – сонанти, гармонійно-обертонні – голосні. На комп'ютерній осцилограмі (рис. 2) подано акустичний графік слова *подивися*, яке вилучено із звукового континууму поеми "Сон (Комедія)" [II: 242], та виділено коливання: 1 – імпульсні; 2 – турбулентні, 3 – комбінаційні, 4 – гармонійні, 5 – гармонійно-обертонні.

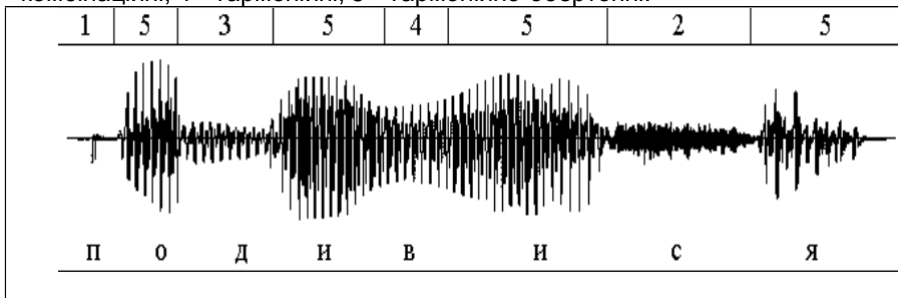

Рис. 2.

Результати аналізу звукової матерії СІ в поезії Тараса Шевченка представляємо в комплексі: 1) схема моделі: на осі ординат індекси відповідають акустичній природі коливань, маркери в області побудови діаграми позначають коливання звуків даного СІ: 0 – відсутність коливань, 1 – імпульсні, 2 – турбулентні, 3 – комбінаційні, 4 – гармонійні, 5 – гармонійно-обертонні; 2) динамічна комп'ютерна осцилограма ілюструє акустичні сегменти моделей СІ; 3) поетичний текст, який подається у суцільному вигляді для зручності сприйняття складових контекстів; 4) параметри амплітуд сегментів СІ – за умов експерименту, обернено пропорційні інтенсивності звучання; 5) інтерпретація звукової природи складових контекстів; 6) кількість СІ Шевченкової творчості, які мають характеристики відповідних моделей.

І. Поступово-висхідна модель (рис. 3).

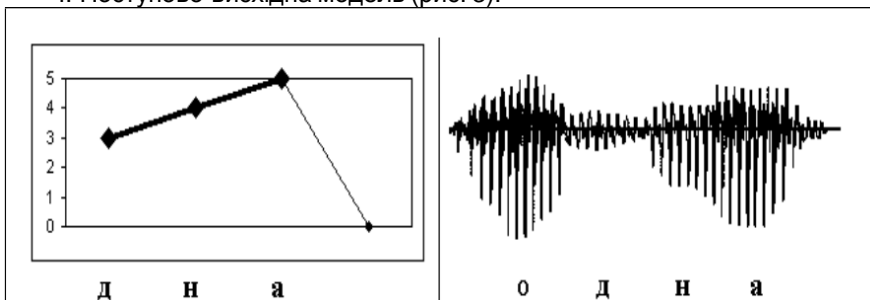

Рис. 3.

Гайочок тихий серед поля, // Одна єдина їх доля // Отой гайочок! ("Марія", 1859 [II: 317]). Параметри амплітуди: Д -19; Н -11,8; А -5,7.

СІ формуються комбінаціями коливань імпульсних, турбулентних, комбінаційних, гармонійних та гармонійно-обертонних; проходить **поступовий** висхідний розвиток амплітуди в часовому континуумі.

У дану модель входять відкриті прикриті склади типу ПГ, ППГ, ПППГ та ін., у яких акустичні коливання мають висхідний розвиток: один із типів коливань, що властиві приголосним, та гармонійно-обертонні коливання голосного (тип ПГ); в ініціальній частині складу фіксуються коливання приголосних меншої амплітуди та гучності, в медіальній частині складу – коливання більших параметрів; наприкінці складу – коливання голосного (типи ПППГ, ПППГ та ін.).

У творах Шевченка функціонує 24765 СІ данного типу.

II. Стрімко-висхідна модель (рис. 4).

СІ утворюються гармонійно-обертонними коливаннями і мають **стрімкий** висхідний розвиток – збільшення амплітуди від нуля до максимальних параметрів проходить дуже швидко: від 15 до 25 мілісекунд.

Дана модель включає тільки відкриті неприкриті склади типу Г, які можуть бути реалізовані 6 голосними української мови.

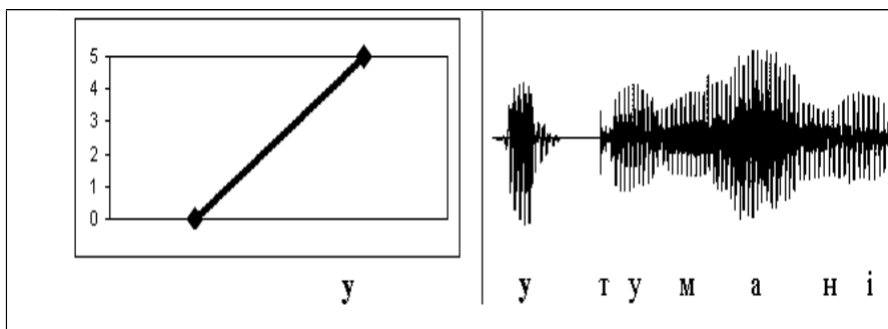

Рис. 4.

У тумані, на могилі, // Як тополя, похилилась // Молодиця молодая. ("Наймичка", 1845 [I: 310]). Параметри амплітуди: У -10, 6.

У творах Шевченка функціонує 1090 СІ данного типу.

III. Висхідно-низхідна модель (рис. 5).

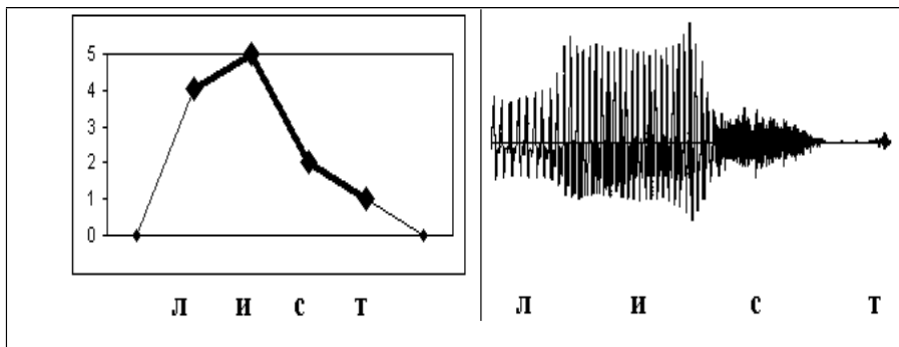

Рис. 5.

По копійці заробляла, // Копу назбирала. // Та до сина **лист** писала, // У війською послала – // Полегшало. ("Сова", 1844 [I: 234]). Параметри амплітуди: Л -12,4; И -8,3; С -17,3; Т -22,6.

СІ формується комбінаціями коливань: на початку фіксуються коливання меншої сили (імпульсні, турбулентні, комбінаційні, гармонійні, їх поєднання), в середині – гармонійно-обертонні максимальної інтенсивності, в кінці – коливання меншого значення амплітуд. Протягом звучання СІ проходить збільшення амплітуди від нуля до максимальних значень і зменшення до нуля.

Дана модель охоплює закриті прикриті склади типу ПГП, ППГП, ПППП та ін., у яких в ініціальной частині складу фіксуються коливання приголосних меншої амплітуди та гучності, в медіальній частині – коливання голосного; у фінальній частині – коливання приголосних меншої амплітуди та гучності.

У творах Т. Шевченка функціонує 3829 СІ даного типу.

IV. Висхідно-низхідно-висхідна модель (рис. 6).

При звуковій реалізації СІ відбувається хвилеподібний розвиток амплітуди від нуля до максимальних параметрів амплітуди, зменшення – до мінімальних значень, збільшення – до середніх параметрів.

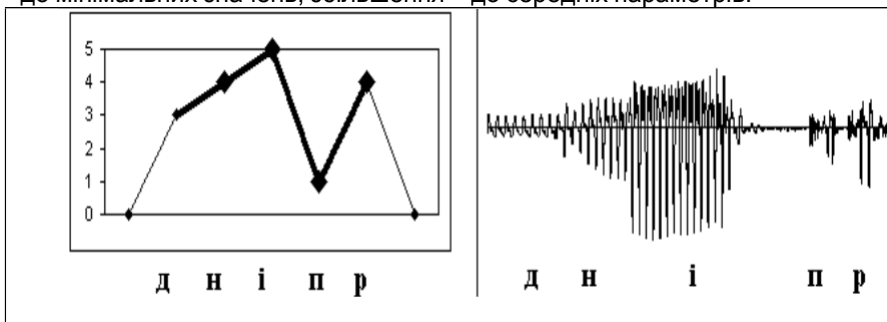

Рис. 6.

Широкий Дніпр не гомонить: // Розбивши вітер чорні хмари // Ліг біля моря одпочить. ("Причинна", 1837 [I: 5]). Параметри амплітуди: **Д** - 19,7; **Н** -14,8; **І** -7,1; **П** -22,4; **Р** -12,9

У данну модель входять закриті прикриті склади типу ППГПП, ППГППП та ін., у яких в ініціальній частині складу фіксуються коливання приголосних меншої амплітуди та гучності, в медіальній частині – коливання голосного; фінальна частина формується з двох частин – з коливань приголосних найменшої амплітуди й гучності та коливань збільшених параметрів властивих сонантам, що завершують склад.

У творах Т. Шевченка функціонує 2893 СІ данної моделі.

V. Висхідно-низхідно-висхідна-низхідна модель (рис. 7).

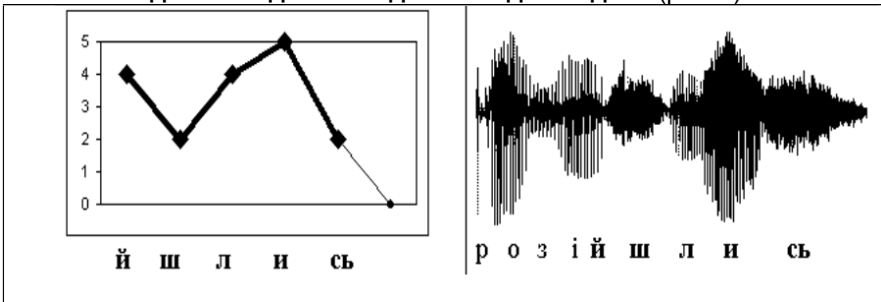

Рис. 7.

Чи ми ще зійдемося знову?// Чи вже навіки розійшлись? ("В казематі", 1847 [I: 395]). Параметри амплітуди: **Й** -12,8; **Ш** -15,9; **Л** - 13,6; **И** -5,5; **СЬ** -14.

Хвилеподібний розвиток амплітуди проходить до середніх параметрів, зменшується до мінімальних значень, збільшується до максимальних амплітуди і знову зменшується до мінімальних значень.

У данну модель входять закриті прикриті склади типу ППГПП, ППГППП та ін., у яких ініціальна частина складу формується з двох частин: на початку фіксуються коливання приголосних більшої амплітуди та гучності, у кінці – коливання найменшої амплітуди й гучності; в медіальній частині – коливання голосного, що відзначаються максимальними показниками; у фінальній частині – коливання приголосних незначної амплітуди й гучності.

У творах Шевченка функціонує 587 СІ данної моделі.

VI. Низхідна модель (рис. 8).

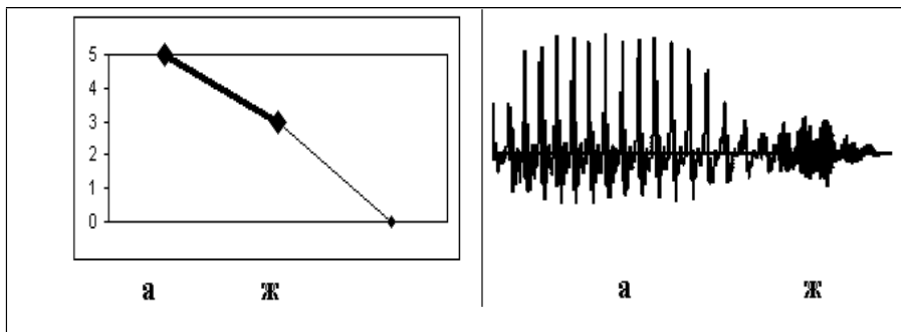

Рис. 8.

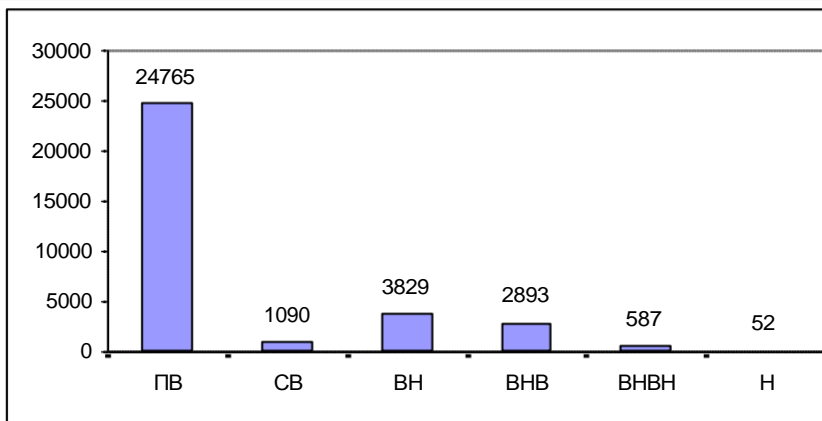
Розплелася густа коса // Аж до пояса... ("Дівичії ночі", 1844 [I: 237]).
 Параметри амплітуди: **А** -6,7; **Ж** -11,3.

На початку СІ фіксуються гармонійно-обертонні коливання, амплітуда яких перевищує параметри наступних компонентів, завершують СІ коливання меншої амплітуди, акустична матерія має низхідний розвиток.

У данну модель входять тільки закриті неприкриті склади типу ГП, акустичні коливання яких мають низхідний розвиток і на початку відрізняються більшими параметрами, ніж наприкінці складу.

У творах Шевченка функціонує 52 СІ данного типу.

Кількісна характеристика силабічних структур поезії Тараса Шевченка

Моделі: ПВ – поступово-висхідна; СВ – стрімко-висхідна; ВН – висхідно-низхідна, ВНВ – висхідно-низхідно-висхідна; ВНВН – висхідно-низхідно-висхідно-низхідна; Н – низхідна.

У результаті суцільного комплексного обстеження звукових континуумів поетичних текстів, аналізу аудіодиску, обробки акустичної

параметрії (тривалості, амплітуди, частоти), проведення понад 100000 вимірювань та обчислень визначено 33216 силабічних інтервалів Шевченкової поезії.

За даними акустичних коливань, показників інтенсивності звучання, візуального й параметричного дослідження динамічних комп'ютерних осцилограм встановлено шість моделей розвитку матерії силабічних контекстів: I – поступово-висхідна, II – стрімко-висхідна, III – висхідно-низхідна, IV – висхідно-низхідно-висхідна, V – висхідно-низхідно-висхідно-низхідна, VI – низхідна.

Основний склад силабічних інтервалів має поступово-висхідний розвиток акустичних коливань (74,56 %), що пов'язано зі звуковою природою відкритих прикритих складів (ПГ, ППГ): коливання приголосних меншої амплітуди переходять у гармонійно-обертонні коливання голосних максимальної сили. Протягом складу відбувається поступове збільшення амплітуди коливань від 0 до максимальних показників. Слід відзначити, що даний тип складів відноситься до універсального складотворення.

За характером звучання до них прилягають стрімко-висхідні СІ (3,29 %), обмежене функціонування котрих обумовлено незначною кількістю у мові лексем з відкритими неприкритими складами (Г), але вони виокремлюються в особливе слововживання поета: так, тільки серед поетичних творів тридцять один починається зі силабічних інтервалів даної моделі (I – 16, У – 11, О – 3, А – 1), тобто гармонійно-обертонними коливаннями, високими амплітудами створювалися зачини звукових континуумів. Разом висхідні моделі складають 77,85% від усіх силабічних інтервалів.

Щодо інших типів розвитку коливань, які становлять 22,15%, то до них відносяться СІ з різною частотністю функціонування.

У центрі висхідно-низхідного розвитку акустичних коливань (11,52%) зосереджені гармонійно-обертонні коливання голосних, а на початку та у кінці СІ фіксуються коливання приголосних меншої амплітуди та гучності. Значну їх частину становлять найуживаніші односкладові слова.

Складна конфігурація коливань моделей висхідно-низхідно-висхідна (8,71%), висхідно-низхідно-висхідно-низхідна (1,76%) формується з центральних голосних та початкових або кінцевих сонантів, які відмежовуються від голосних коливаннями приголосних найменшої амплітуди.

Останню ступінь на шкалі кількісних характеристик займає низхідний розвиток акустичних коливань силабічних інтервалів (0,16%). Дану модель складають закриті неприкриті склади ГП, у яких високоамплітудні гармонійно-обертонні коливання голосного переходять у зону спаду інтенсивності коливань приголосного звуку. У поетичних текстах найчастіше вжито частку / сполучник аж, та виокремлюється вигук *ой*, з якого починаються шістнадцять віршів.

Таким чином, основу гармонійного звучання Шевченкової поезії створює висхідний розвиток вокалічної активності.

Послідовність поступово-висхідного розвитку акустичних коливань у слові, рядку, строфі, тексті, регулярне чергування імпульсних, турбулентних, комбінаційних, гармонійних коливань приголосних та гармонійно-обертонних коливань голосних формують ритм поетичного мовлення.

Проекція акустичних характеристик силабічних інтервалів на зміст поетичних творів висвітлила актуалізацію поетом лексичного матеріалу, який охопив широкий діапазон суголосності української мови.

Експериментально-фонетичними прийомами об'єктивно засвідчено динамічний процес творення на силабічному рівні акустичної структури гармонії поезій Тараса Шевченка.

1. Білодід І.К. Т.Г. Шевченко в історії української мови // Вибрані праці в трьох томах. – К., 1986. – Т. 2; 2. Деркач М. Ф., Гумецький Р. Я., Гура Б. М., Чабан М. Е. Динамические спектры речевых сигналов. – Львов, 1983; 3. Зиндер Л. Р. Общая фонетика. – М., 1979; 4. Костенко Н. В. Метричний довідник до віршів Тараса Шевченка. – К., 1994; 5. Костенко Н. В. Балада Шевченка "Лілея". Текстовий аналіз твору // Тарас Шевченко і народна культура. – Черкаси, 2004. – Т. 2; 6. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування шевченкового вірша. – К., 1997; 7. Плющ Н., Бас-Кононенко О., Дудник З., Зубань О. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. – К., 2002; 8. Речь. Артикуляция и восприятие. – М. –Л., 1965; 9. Рильський М. Т. "Шевченко – поет-новатор" // Зібрання творів у двадцяти томах. – К., 1986. – Т. 12. 10. Сапожков М. А., Михайлов В. Г. Вокодерная связь. – М., 1983; 11. Сидоренко Г. К. Ритміка Шевченка. – К., 1967; 12. Словник мови Шевченка у двох томах. – К., 1964; 13. Теряєв Д. О. Гармонія звучання поезії Тараса Шевченка (експериментально-фонетичне дослідження) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К., 2004. – Вип. 15; 14. Теряєв Д. О. Ритмічна структура поетичного мовлення Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії. – К., 2005. – Вип. 7; 15. Фант Г. Акустическая теория речеобразования / Под ред. В.С. Григорьева. – М., 1964; 16. Чамата Н. П. Ритміка Т. Г. Шевченка. – К., 1974; 17. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів в десяти томах. Друге, доповнене і виправлене видання. – К., 1951. Далі посилання на це видання, вказується том і сторінка; 18. Шевченко Тарас Поезія. Аудіодиск. (5 годин). МА "Наш формат", 2007; 19. Якубський Б. Форма поезії Шевченка // Тарас Шевченко. Збірник. – К., 1921.